

MINDENNAPI FELELŐSSÉG, UNIVERZALIZMUS, UNIVERZÁLIS FELELŐSSÉG

KISS ENDRE

A hagyományos terminológiával „gyakorlati”, aktuálisan inkább az ahhoz közeli jelentésű „alkalmazott” filozófia jelenbe ágyazott fogalmának kialakításakor az egyik legfontosabb nehézséget az alkotja, hogy szinte elengedhetetlennek tűnik a filozófiáról általában folytatott fundamentális viták meghatározó erejű beáramlása a gyakorlati/alkalmazott filozófia fogalmának diszkussziójába is. E dolgozat szerzője számos eltérő véleményt ismer el a jelen lehetséges filozofálásának irányáról, miközben a maga részéről megvan a véleménye a jelenben folytatható helyes filozófiák módozatairól. Sokan nem így vannak ezzel. Vagy teljesen önkényesnek ítélik a filozofálás lehetséges módozatait, vagy lényegileg folytathatatlanak tekintik a filozófia legtöbb nagy hagyományát. Nos, ezek azok a vélekedések, amelyek igen gyakran a legszorosabb kapcsolatba hozzák egymással a filozófia valamely konkrét módon meghangszerelt „válság”-át és a gyakorlati/alkalmazott filozófiát, ez utóbbit mint egyik vagy akár a legfontosabb kiutként mutatván be a filozófia nagy kríziséből. Úgy gondoljuk, hogy mindenki csak a saját nevében nyilatkozzon a filozófia válságáról, úgy is gondoljuk, hogy a „nagy filozófiá”-ról kialakított vélekedés egy más okból sem vezethető át könnyű szerrel a gyakorlati/alkalmazott filozófia megalapozásának gondolkörébe. A gyakorlati filozófia mai, kivételes helyzetéből ugyanis az következik, hogy a róla alkotott akár sokszorosan is különböző állásfoglalások meglehetősen függetlenek a filozófia egészének mai válságos vagy válságoktól nem szabdalt valóságához. Más szóval kimondható (és talán a részletes viszonylatok kifejtését el is hagyhatjuk), hogy a filozófia helyzetéről alkotott számos lehetséges vélemény összeférhet az alkalmazott filozófia alapmeghatározásairól alkotott ugyancsak számos lehetséges véleménnyel. Egyformán híve lehet a gyakorlati/alkalmazott filozófia új korszakának az, aki szerint „vége” van a filozófiának és az is, aki szerint értelmetlen egy ilyen felvetés.

Aki tehát temetni akarja a filozófiát, tegye nyugodtan, de lehetőleg csak a saját nevében. Ezzel megtagaríthatja mások demoralizálását, de el is kerülheti annak nyilvánvalóvá válását, hogy nem érzékeli: a filozófia olyan alapkérdésekkel való szisztematikus foglalkozással egyenlő, amelyeket, már csak a gondolkodási folyamat állandó előrehaladása miatt sem tekinthetünk megoldottnak.

Mindezekből következik, hogy nemcsak szakmai, de erkölcsi, sőt, pragmatikai hibának, de azon kívül még feleslegesnek is tekintenénk, ha a gyakorlati/

alkalmazott filozófia jól érzékelhető virágzását legitimációs vagy szellemi marketing-okokból a hagyományos szerepkörű filozófiák végével vagy válságával kapcsolnánk össze, amire annál is inkább lehetőség nyílik, mert a válság-retorika vagy a teljes újrakezdés maszkja olyan pótlólagos átmeneti érdeklődést, a társadalmi fontosság olyan látszatát tudja kölcsönözni egy újrakezdésnek, amelyre egy valószínűségi újrakezdésnek egyáltalán nem is lenne szüksége. Az ilyen stratégia egyébként a filozófián kívül is teljesen általános, gondoljunk arra, mekkora többletérdeklődést élvez egy olyan elemzés, amelynek az a címe, hogy „Megéri-e az Egyesült Államok a 2031-es évet?”

A gyakorlati/alkalmazott filozófia legitimációjának a filozófia egészének legitimációjától való elválasztása szuggesztíven mutat rá a filozófia gyakran mélyen és mélyre elfojtott szüntelen legitimációs problémáira, ha éppen nem legitimációs kényszereire. A gyakorlati/alkalmazott filozófia legitimációjának a „nagy” filozófia válságával való pótlólagos megnövelése klasszikusan tipikusnak mondható, ez a legitimáció-növelés ugyanis tárgyilag egészen más alapokra támaszkodik, mint a gyakorlati/alkalmazott filozófia teljesen nyilvánvaló és semmiféle pótlólagos legitimációra nem szoruló létjogosultsága. A gyakorlati/alkalmazott filozófia valódi legitimációját ugyanis már neve, fogalma és alapmeghatározása tartalmazza, a „nagy” filozófia válsága vagy problémátlan létezése alig változtat ennek lényegén. Természetesen gondolatmenetünk nem azt akarja sugallni, hogy nem lehetséges közvetlen és egyenes vonalú kapcsolat egy „nagy” filozófia és annak holdudvarában kialakuló gyakorlati/alkalmazott filozófia között. Nemcsak lehetséges, de sok példa is volt rá a hagyományban, ez azonban nem változtat a gyakorlati/alkalmazott filozófia érdemileg önálló mozgásterén. A gyakorlati/alkalmazott filozófia általános megalapozásánál ugyanis könnyen keletkezhet az a látszat, hogy ez a filozófia azért gyakorlati/alkalmazott, mert valamelyik értelemben másodlagos, netán egyenesen „deduktív” vagy más logikai formában levezetett gondolkodásmód lenne. Erre is van példa természetesen a hagyomány történetében, mint arra nemrég utaltunk is. Ezek esetében a „gyakorlati”-alkalmazott filozófiákként értelmezett diszciplínák valóban sajátos értelemben „levezetettek”, „másodlagosak” voltak az őket megalapozó „teoretikus”, ebben az értelemben vett „első” filozófiákhoz képest. Mint láttuk, és mint még utalni fogunk rá, az érdeklődésünk középpontjában álló, s a filozófiai modernitás korszakához közeledően egyre inkább elterjedő gyakorlati/alkalmazott filozófiák máshonnan veszik eredetüket. Ehhez az összevetéshez viszonyítva tehát a gyakorlati/alkalmazott filozófia mindenekelőtt *projektív*.

A gyakorlati/alkalmazott filozófia a modernség robbanásszerű előrehaladásával egyre inkább projektív, maga keresi ki aktuális problémáját, maga nevezi és formálja meg és helyezi be a filozófiai hagyomány egészébe vagy annak előre

kiválasztott részébe. Mindezeket az elemeket egyesítve e tevékenység összkaraktere csak sajátos *heurisztikus projekció*, projektív heurisztika lehet. Az alapvető heurisztikus projekció végrehajtása után, abban az ütemben, ahogy a gyakorlati/alkalmazott filozófia mint filozófiai diskurzus és mint társadalmi gyakorlat gyökeret ver, a projekció tudatának el is kell tűnnie az érzékelésből.

Már a modern gyakorlati/alkalmazott filozófia is számos formáción ment át. A kilencvenes évekre vetett egyszerű pillantás felment minden elemzőt az újabb és újabb felértékelődések részletes magyarázatának feladata alól. Az evidencia egyértelműségének gesztusával mutathatunk rá a kilencvenes évek nagy korfordulójára, a létező szocializmus önfelszámolására, a Francis Fukuyama értelmében vett „történelem vége”-gondolatra, majd arra a folyamatra, ami, jóllehet igazi lendületre már 1989-cal kapott, igazában csak a kilencvenes évek közepétől nyerte el végső helyét és fontosságát, gyakorlatilag még a nevét is. Ez a folyamat és jelenség maga a globalizáció.

A gyakorlati/alkalmazott filozófia felívelésében egymásra talál két eltérő beállítódás. Egyrészt a nagy átértékelés végeláthatatlan sorát jeleníti meg az új problémáknak, amelyek egy jelentős része mintegy automatikusan a gyakorlati/alkalmazott filozófia egyes kiindulópontjaiba megy át. Ez a *reaktív*-reaktív beállítódás, amely érdemileg az alkalmazott filozófia korábbi előzményeinek és eddigi nagy korszakainak folytatásaként is felfogható, azonban nem maradt meg egyedüli attitűdnek, e folyamatban a reaktív attitűd mellé egyenrangúként felzárkózott egy nyomozó, megelőző, a nietzschei terminológiát igénybe véve, „*profilaktikus*” magatartás is. Nem meríti ki a gyakorlati/alkalmazott filozófia összes alkalmazási területeit a történelemnek ebben az új korszakában, mégis világos, hogy a globalizáció globális, ha tetszik, univerzális felelősséget is ró minden etikai cselekvőre. A globalizáció sajátos „aktoriális” szerkezete¹ még tudományelméleti feszültséget is kelthet, hiszen éppen a gyakorlati/alkalmazott filozófia új kihívásainak világában kellene azt mondanunk, hogy a valódi globális aktorok felelőssége összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint másoké, s ez világosan ellentmond az etika evidens alap-beállítódásának.

A gyakorlati/alkalmazott filozófia új attitűdje lényegében nem is áll meg a kijegecesedő kérdésekre adandó válaszok jelzésével, az egyes probléma-komplexumokon belül maga is sajátos kutató, felderítő tevékenységbe kezd, amelynek segítségével meg lehet előzni az új problémákban rejlő veszélyek és konfliktusok kritikus nagyságrendjének kialakulását. Nem egy „előzetes” felelősség

¹ Ld. Kiss Endre: A globalizáció aktorai, az aktorok globalizációja. In. *Jövőkutatási körkép. Tanulmányok a jövő fényköréből*. Szerk. Hideg Éva és Nováky Erzsébet. Budapesti Corvinus Egyetem Jövőkutatási Tanszék, Budapest, 2006. 14-21.

filozófiai fogalmáról van szó, de egy olyan előzetes tevékenységről, amely a felelősséggel vállalható lépések előnyben részesítését kutatja az új kihívásokban. Természetesen a felelősség-probléma eredeti nietzsche-i definíciójának profilaxisa nem feltétlenül csak a gyakorlati/alkalmazott filozófia szférájára vonatkozik (a nem-gyakorlati/alkalmazott filozófia is betölthet profilaktikus funkciókat).

A gyakorlati-alkalmazott filozófia további definíciós problémája, hogy minden konkrét praxis-orientációja mellett sem meríti ki a filozófiai praxis vagy éppen a praxis-filozófiák összes lehetséges meghatározását vagy alkalmazási területeit.

A gyakorlati/alkalmazott filozófia különlegesen mélyen van összeszövődve a felelősség egész kérdéskörével. Filozófiai karakterét elsődlegesen éppen ez a kapcsolat adja. Innen nézve (mely szempontot természetesen nem tekintünk kizárólagosnak) szinte azt kellene mondanunk, hogy „Embernek lenni = Felelősnek lenni”. Ez a sorsszerű és szinte a kizárólagosságot ostromló perspektíva nem lehet véletlen, jóllehet teljes kidolgozása még várat még magára. A felelősség a gyakorlati/alkalmazott filozófia *sine qua non*-ja, annak kiindulópontja mind elvi, mind pedig gyakorlati értelemben. Az elvi értelem egyben etikát és etoszt is jelent: a felelősség e mozzanata nélkül meg sem indulhatna a gyakorlati/alkalmazott filozófia sajátos tárgykereső mozgása, profilaxistról, a megelőző funkció ilyen meghatározó súlyáról pedig szó sem eshetett volna. A gyakorlati értelem ugyancsak kézenfekvő, ez nemcsak az alkalmazott filozófia feltalált tárgyának „gyakorlati” fontosságában, de a gyakorlati/alkalmazott filozófiának abban a vonásában is kimutatható, hogy ez a filozófia sok esetben társadalmi gyakorlattá, egyenesen mozgalmá, mindenképpen azonban valamilyen filozófiai értelemben is releváns praxissá válhat.

A felelősség mozzanata azonban kritérium abban az értelemben is, hogy a gyakorlati/alkalmazott filozófia ne süllyedjen bele abba az instrumentális szférába és funkcióba, amelybe a maga társadalmi léte és funkciói miatt részben eleve bele is tartozik. A felelősség élő, egyszerre egzisztenciális és objektív, egyszerre etikai és pragmatikai mozzanat. Biztosítja a gyakorlati/alkalmazott filozófia *emancipatív* karakterét és – ami például a politikára vetítve ugyanazt jelenti – a maga demokratikus jellegét.

Természetesen el lehet képzelni akár egy magasan fejlett és differenciált gyakorlati/alkalmazott filozófiát, amelyik elszakadt már a felelősség mozzanatától, instrumentalizálódva, perfektibilissé téve, ha s emiatt elidegenedett a felelősségtől. Egy ilyen jellegű elidegenedett állapot önmagában véve még nem feltétlenül kivételes *anómia*, ennek az állapotnak az *igazi arculatát* azonban úgy rekonstruálhatjuk a *legadekvátabb*an, ha ugyanannak az alkalmazott filozófiai lépésnek az *emancipált és már emancipáció utáni változatait* hasonlítjuk

össze. Ez az összehasonlítás lehet a felelősség modern filozófiájának igazi új területe, azaz legnagyobb kihívása. A modern, majd posztmodern, digitalizált és automatizált, funkcionális és rendszerjellegű folyamatokban a felelősség egyre több közvetítésen, sőt, kifejezetten a követhetlenségig való eltávolításon megy át. Ha a funkcionális rendszerműködéssel egyre szorosabban együttműködő emberi cselekvés etikai, a felelősséggel kapcsolatos gyakorlati/alkalmazott oldalát egyre nehezebb is rekonstruálni, előtérbe kerül a rendszerek, tevékenységek, eszközök emancipáló vagy emancipációellenes karakterének vizsgálata. Provokatív leegyszerűsítéssel mondhatjuk, hogy lehet egy utcai telefonfülke emancipatív vagy nem-emancipatív, ez nem design vagy az alkalmazott technika, de előzetes profilaktikus reflexió kérdése. Ilyen példa szemünkben az emberi és nem-emberi élet iránti felelősség mozzanatától közvetlenül vezetett, majd az önálló politikai erőként, a politikai szféra tagjaként a felelősség önálló mozzanatától elszakadt zöld-mozgalom két változatának egymással való szembeállítása. Ez utóbbi csoportok esetében máig él sajátos elidegenedő érzésünk, amikor mondjuk a zöld mozgalom egyike elszakad az őt egyedül legitimáló felelősség-háttértől és olyan világpolitikai döntések artikulálásában vesz részt, amelyekben zöld felelősségi mozzanatok már nagytúlsúlyúval nem fedezhetők fel.

A modern gyakorlati-alkalmazott filozófia átrendeződést jelent a filozófia egészében is. Hegel Minerva baglyáról beszélt, Nietzsche a filozófiai profilaxis meghatározó és átütő szükségszerűségéről. A filozófiai profilaxis eddig nem bizonyult túlzottan eredményesnek. Ha arra gondolunk, hogy Aldous *Huxley* már a harmincas évek elején megfogalmazta a klónozás és a drog negatív utópiáját, valamint arra, milyen felkészületlen ma is a társadalom az ilyen utópiák feldolgozására, nem lehetünk túlzottan optimisták.

A globalizáció új viszonyai az emberi felelősséget is globálissá, kicsit pontosabban kifejezve, *univerzálissá* tették, megnyitván azt az ítéletágazást, amely a valóságos globális aktorok különleges felelősségéhez vezet. Az univerzális felelősségnek a mi korunk előtti legjelentősebb gondolkodója Nietzsche. Igaz, ha ezt csak a filozófiai belátások, és nem a konkrét fogalmi elemzés szintjén vizsgáljuk, Nietzsche nagyon is globálisan gondolkodott a maga korában, s ezekből a gondolatokból nem egy ma is érvényes.

Nagyon érdekes, hogy amíg Nietzsche az univerzális felelősség kérdésében a maga gyakorlati/alkalmazott filozófiáját az etika irányában fogalmazta meg, a lelkiismeret komplexumában nem a tiszta etikai tartalom, de a genealógia, azaz e jelenség fejlődéstörténete foglalkoztatta.²

² Ld. erről e sorok szerzőjétől: A lelkiismeret problémája Nietzsche morál-tipológiájában. In: *Lábjegyzetek Platónhoz 5. A lelkiismeret*. Szerk. Dékány András és Laczkó Sándor. Szeged, Pro Philosophia Szegediesni Alapítvány - Librarius, 2006. 193-203

A felelősséget tehát a maga felfogása szerint, de tisztán etikailag kívánta megragadni (jóllehet a felelősségnek is megvolt a maga „genealógiája”), miközben a lelkiismeretet tisztán genealógiailag (jóllehet a lelkiismeretnek is megvan a maga tisztán etikai nietzschei tartalma). Ez különleges tényállás, amelynek háttérben immár az univerzális felelősség nietzschei beállítódását fedezzük fel, anélkül természetesen, hogy azt ezek között a keretek között bizonyítani tudnánk. A lelkiismeret (Nietzsche korában) aktuális problémájánál Nietzsche azért választotta a genealógiai megközelítést, mert felvilágosító jelentőséget tulajdonított annak, hogy az emberiség kritikus és racionális képet alkosson a lelkiismeret eredetéről és ezt használja is fel saját szabadságával. A felelősség (Nietzsche korában) aktuális problémájánál Nietzsche azért választotta az univerzális felelősség tisztán etikai megközelítését, mert a kor előtt álló legnagyobb problémának éppen a történelmi katasztrófák „profilaktikus” megelőzését tartotta (itt a felelősség genealógiája meglehetősen inadekvát lett volna).

Az „értékelés”, az „átértékelés” és a morálkritika, illetve az erkölcsfilozófia általában is szinte megkülönböztethetetlenül szövik át egymást Nietzsche második és harmadik korszakában. A lelkiismeret témává válása az értékelés szélesebb szövegösszefüggésének, maga az értékelés a történelemszemlélet egy igencsak forradalmi változásának terméke. Talán meglepő, hogy érték-probléma a maga tiszta formájában a filozófiában a 19. század végén jelenik meg.³

A lelkiismeret szempontjának belevitele az emberi tevékenység objektívációnak minősítésébe Zalai Béla értelmében a „rendszerelés”-mozzanata, a nietzschei filozófia legnagyobb újításainak egyike. Egy ilyen kiemelkedő jelentőségű alkalmi előfordulása a lelkiismeret-fogalom értelmezésének az, amikor a „nyelv, a stílus és a jóhangzás” „lelkiismeretét”-ről értekezik.⁴ A konkrét kiindulópont a német reformáció prédikátorainak az a képessége, hogy ismerjék egy „szó súlyá”-t, egy ilyen prédikátornak volt egyedül „lelkiismeret a fülé”-ben (*Gewissen in seinen Ohren*)⁵

A felelősség szövegösszefüggésében is releváns, hogy a lelkiismeret (és általában a morál) genealógiája váratlan bepillantást enged a nietzschei nyáj

³ Igen egyértelműen értelmezi ezt Joas. (Hans Joas: *The Genesis of Values*. Chicago, 2001. 20.)

Az értékfogalom illetően önállósulása nagyon hasonlít ahhoz (és ez érdekes tudományelméleti lehetősége hívja fel a figyelmet), ahogyan ma például a *tudásfogalom* önállósodik és kifejlődik. Ebben az esetben is az történt, hogy egy kivételesen fontos és középpontinak tartott témakörrel kiderül, hogy alig vannak önálló filozófiai előzményei.

⁴ *Jenseits von Gut und Böse*, § 247

⁵ Csodálatosnak nevezhető és finoman áttételes utóéletet ért meg ez a nietzschei terminológia Elias Canettinél.

(*Herde*)-fogalom kialakulásának történetébe is. Általában elfogadható, valójában azonban alig felülvizsgált vélekedés, hogy ez a nyáj-fogalom az emancipáldó individuum, a szabad szellem és e szellem számos alakváltozatának *ellenfogalma*. Ez számos, elsősorban a jelenre vonatkozó, szöveg esetében alapvetően helyes kiindulópont is. A genealógia rekonstrukciójakor találkozunk azonban a „nyáj”-fogalomnak egy mélyebb és éppen fejlődéstörténeti változáttal is. Nietzsche ugyanis éppen az emlékezet genealogikus kialakításában (s ami ezzel egyet jelent, a külső kényszereknek a lelkiismeret formájában való belsővé tételében) pillantja meg a „nyáj”-fogalom születését. Mi több, ezt olyan új felismerésnek tekinti, amely tartalmában gyökeresen áll szemben saját személyes elvárásaival is. Ez az a pont, ahol szinte bocsánatot kér (magában a filozófiai gondolatmenet szövegében) azért, mert emberekre vonatkoztatja ezt a fogalmat. Ezt azzal a kikerülhetetlen szükségszerűséggel indokolja, amit maga az új felismerés tudományos érvényes és értéke jelent.⁶ A „lelkiismeret” tudása nemcsak új értelmet nyer, de az eredeti értelem egyenesen ellentétébe fordul. Immár, Nietzsche-nél, a lelkiismeret (*Gewissen*) nem akadályozza a tudás (*Wissen*) adekvát kiépülését, de az intellektuális lelkiismeret a helyes (a kritikai) tudás kialakításának nélkülözhetetlen feltételévé válik.⁷ Az intellektuális lelkiismeretnek ez a fogalma, éppen mert az alkotás különböző területeit öleli fel, újszerű szociológiai következményekkel is jár, így az erkölcsi alapelv világos kimondásával az értelmiség akkor még csak nyomokban létező társadalmi rétegének konstituálásához lát hozzá.⁸ A társadalmi tabukat *mnemotechnikai* célokból (fizikailag is) az emberek bőrébe égető társadalmi lét „lelkiismeret”-fogalmától hosszú út vezet Nietzsche értelmiség-fogalmáig, akinek „saját kora rossz lelkiismeret”-nek kell válnia. Ez az út azonban a felszabadulás útja. Nietzsche filozófiájának alapvetően felszabadító karaktere a lelkiismeret konkrét problémakörében is kiválóan érvényesül.

Ha a felelősség oldalról nézzük, az univerzális felelősség filozófusa Nietzsche. A Nietzsche oldalról tekintjük, a felelősség kérdése nála univerzális felelősség. Ez rendkívüli tipológiai jelentőséget kölcsönöz ennek a koncepciónak, amelynek, Nietzsche életművében különleges módon, a Zarathusztra alakjában a filozófus egész önálló munkát szentel. Igaz, hogy itt aztán szó szerint értelmezi a gyakorlati/alkalmazott filozófia követelményeit, a mű szabályosan bevezet a helyes magatartás megélésének képességbe, szabályosan élet-gyakorlatokat körvonalaz, amiből azután újabb bonyolult módszertani problémák születnek.

⁶ *Jenseits von Gut und Böse*, § 202 Mindehhez csak azt fűznék hozzá, hogy újra és újra beigazolódik, hány felesleges filozófiai vitát lehetne elkerülni azzal, ha alaposan elolvassák a filozófus szövegeit.

⁷ Egyes adalékok ehhez: *Jenseits von Gut und Böse*, § 203.

⁸ Például *Jenseits von Gut und Böse*, § 212.

Addig követeltük a gyakorlati filozófia megszületését, hogy itt azzal kell megküzdenünk, hogyan „fordítsuk vissza” fogalmi nyelvre a gyakorlatban teljes alkalmazott filozófiát. Az univerzális felelősség – ez pusztán fogalmából is következik- kivételesen sok forrásból táplálkozik.⁹

A *Zarathuszttra* maga az univerzális felelősség tankönyve és evangéliuma. Itt „célokat kell teremteni az embernek”, „értelmet adni a földnek”, „alakítani a jövőt”, a mai embert „meg kell haladni”, azt kell „szeretni az emberben, ami átmenet”, „még a görögöket is meg kell haladnunk”, az univerzális felelősség új erkölcsöt teremt („tagadom az erkölcsiséget, ahogy az alkímiát is tagadom”) s „minden pillanatban arra gondolnak, hogy az én történetem nemcsak személyes történet”). Az univerzális felelősség az egész emberiség iránt érzett felelősség.

Lehetséges volt és ma is lehetséges ebben az ökumenikus és univerzális emberiség-pátoszban egy derék késő-idealista filozófus joggal vagy jogtalanul istenülő koncepcióját megpillantani, azaz az istenülő ember történetének egyik új állomását. Ebben az esetben a nietzschei univerzális felelősség szemantikája is egyértelmű: az evilági, tehát már nem vallási alapon Istenhez emelkedő, vagy már az Isten nélküli világ iránt felelősséget érző és ezen keresztül Istenhez emelkedő ember nemes, de a modern világ tényvilágával kevés kapcsolatot tartó dokumentumát. Ezen a helyen (említett monográfiánkban természetesen más változatokra is kitértünk) pusztán a *demonstrativitás* mozdulatával mutatunk rá a Nietzsche-utáni világtörténelemre. Ez a világtörténelem Nietzschére visszavetítve nemcsak érthetővé, de kötelezővé is teszi az univerzális felelősség pozícióját. Etikai köteleességgé is. Még bizonyosabbak lehetünk ebben, ha felfigyelünk arra is, hogy mi a nietzschei *nihilizmus*-elmélet. Univerzális felelősség és nihilizmus a legszorosabb reflexív viszonyban állnak egymással. Az egyik nem létezik a másik nélkül. A huszadik század modern valósága alátámasztja Nietzsche felfogását mind a nihilizmusról, mind az univerzális felelősségről. Más kérdés, hogy amikor az apokaliptikus korszakok eltűnnek, átmenet nélkül ismét helyreáll a normalitás világa. S amikor valami ennyire normális, nincs már szükség sem az univerzális felelősségre, sem a nihilizmus elleni harcra.

Bevezetőnkben már a globalizáció pusztá tényében is megpillantottuk az univerzális felelősség egy teljesen hétköznapi forrását. Nem feltétlenül kell apokaliptikus a globalizációban ahhoz, hogy a globális ember felelőssége univerzális legyen. De ez azért azt sem jelenti, hogy a globalizáció ne válhatna még apokaliptikussá...

⁹ Ez a szó szoros értelmében monografikus feladat, ennek monográfiánkban meg is próbáltunk megfelelni. Ld. *Friedrich Nietzsche filozófiája*. Kritikai pozitívizmus és az értékek ártértékelése. Budapest, Gondolat, 1993. 1-510.